

СТОРОЖЕНКО

Олександр Сергійович
Storozhenko309@ukr.net

УДК 341.645(4):347.992(477)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ
ПРАКТИКИ ЄСПЛ СУДАМИ УКРАЇНИPROBLEMATIC ASPECTS OF THE
APPLICATION OF ECHR PRACTICE BY
THE COURTS OF UKRAINE

ПРОГОРОВА

Оксана Юрїївна
claire98@ukr.netстудент, Національний
юридичний університет імені
Ярослава МудрогоDOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.4\(2\).4](https://doi.org/10.37634/efp.2021.4(2).4)студент, Національний
юридичний університет імені
Ярослава Мудрого

STOROZHENKO Oleksandr – student, Yaroslav Mudryi National Law University

PROHOROVA Oksana – student, Yaroslav Mudryi National Law University

У статті розглянуто питання застосування національними судами України практики Європейського суду з прав людини. Досліджено правову природу рішень ЄСПЛ. Висвітлено проблему застосування практики ЄСПЛ, яка не має офіційного перекладу. Також дослідниками розкрито проблемні аспекти застосування такі як: помилкові, маніпулятивні, формальні посилання. Проаналізовано окремі рішення українських судів, визначено помилковість посилань на рішення ЄСПЛ у таких справах. За результатами роботи наголошено на важливості подальшого навчання та підготовки суддів у зазначеній сфері.

* * *

Introduction. Ukraine signed Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms many years ago to provide effective protection of fundamental rights for every human that stands out on its' territory. This document is interpreted by the European Court of Human Rights. Practice of this Court must be used by national courts of Ukraine to match international human rights' standards. However, according to results of statistical research, application of that legal positions by national judges aren't correct enough.

The purpose of the paper is to identify and analyze problematic issues of application of the case law of the European Court of Human Rights by national courts of Ukraine. The authors also wanted to investigate the national practice of using the ECHR' legal positions and to provide recommendations to address shortcomings in such application.

Results. The paper considers the issue of application of the case law of the European Court of Human Rights by the national courts of Ukraine. The legal nature of ECHR decisions' is studied. Authors are stick to the idea that judgments of ECHR aren't classic precedent. There are authors' opinions about the problem of applying the practice of the European Court of Human Rights, which has no official translation. They think that judges need to be taught professional English and French. So that they will be able to understand original text of judgments correct. There is also a thought about necessity of creating special database with Ukrainian translation of some judgments. Authors have also revealed problematic aspects of the application such as: erroneous, manipulative, formal references. There are some decisions of Ukrainian courts that have been analyzed by the authors. Erroneous references to decisions of the European Court of Human Rights in such cases have been determined. Authors stated that the reason of those defects is insufficient awareness of judges about the specifics of application legal positions of ECHR.

Conclusion. According to the results of the work, the importance of education and training of future judges is stated. In addition, authors emphasized on necessity of further observations of this question.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини

Keywords: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, decision of the European Court of Human Rights

ВСТУП

Основним завданням України, яке визначає напрями її діяльності у всіх сферах, є забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. Задля досягнення такої високої мети Україною було ратифіковано Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція). Станом на сьогодні вона залишається однією з найбільш ефективних правозахисних гарантій, зокрема через існування інституту індивідуальної скарги до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Однак Конвенція не набула б такої значущості, якби не практика її застосування ЄСПЛ. Задля ефективнішого виконання Україною зобов'язань, покладених Конвенцією, прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Згаданим актом закріплено положення, що

Конвенція та практика ЄСПЛ повинні застосовуватися національними судами України у розгляді справ в якості джерела права [1]. Зважаючи на такі положення нерідко виникають ті чи інші проблемні аспекти під час застосування практики ЄСПЛ на місцях. Тому виокремлення таких проблем, а також їх аналіз є доцільним задля недопущення їх у майбутньому.

Питання застосування практики ЄСПЛ національними судами досліджували у своїх працях такі науковці та практики: О. Сердюк [12], О. Гаврилюк [8], В. Завгородній [9], Т. Павлюковець [10], П. Пушкар, Р. Бабанли [11].

МЕТА статті – визначити та проаналізувати проблемні питання, що виникають під час застосування практики ЄСПЛ судами України. Дослідити національну практику застосування ЄСПЛ, надати рекомендації з усунення недоліків у такому застосуванні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є праці провідних вчених, а також матеріали періодичних видань. У проведенні дослідження використовувалися такі методи дослідження, як аналіз і синтез, логічний, системний і комплексний підходи тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Не зважаючи на те, що використання прецеденту не є характерним для романо-германської правової сім'ї, статистика говорить про збільшення кількості рішень національних судів України, в яких було застосовано практику ЄСПЛ. Так, згідно з даними Аналітичного звіту за результатами моніторингу судових рішень із застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини у 2016 р. помічено різке збільшення посилань на практику ЄСПЛ у судових рішеннях. Окрім того, подекуди кількість рішень із такими посиланнями сягає 20 %. Щоправда, попри позитивну кількісну тенденцію, експерти ставлять під сумнів якість таких посилань та їх доречність [7, с. 13–14]. Внаслідок цього вважаємо, що тема дослідження є надзвичайно актуальною.

Перш ніж почати розгляд, власне, проблем застосування практики ЄСПЛ, необхідно дослідити її природу та місце в системі права України.

Серед думок науковців немає єдності з приводу вищезазначеної проблеми. Так, О. Гаврилук виокремлює три групи найбільш поширених теорій:

1. Практика ЄСПЛ є, по суті, «класичним» судовим прецедентом. Дана позиція зазнає критики з огляду на те, що ЄСПЛ фактично не створює нові норми, які б забезпечувалися державним примусом, а лише застосовує та тлумачить Конвенцію. Це не є характерним для прецедентів в англосаксонській правовій сім'ї [9, с.20]. Окрім того, Суд інколи відступає від загальних принципів у силу національних особливостей кожної держави.

2. Поняття прецеденту відрізняється залежно від особливостей правової системи держави, внаслідок чого виокремлюють три моделі прецеденту: перша розглядає судові рішення як зразок для вирішення подібних справ у майбутньому; друга визнає обов'язковість застосування рішень вищих інстанцій; третя передбачає закріплення у судових рішеннях загальних принципів, які можуть застосовуватися для вирішення інших справ.

3. Прецедентність рішень ЄСПЛ розглядається через призму їх загальнообов'язковості та концепції «усталеної судової практики», тобто судові рішення закріплюють загальноприйняте та правильне тлумачення правових норм [8, с. 232].

На нашу думку, найбільш доцільно використовувати саме третю модель судового прецеденту, відповідно до якої судові рішення визначають загальні принципи, правові позиції. Саме останні (*ratio decidendi*) є ключовими для застосування рішень ЄСПЛ під час вирішення справ національними судами. Також вважаємо, що близькою для української системи права є вищезгадана концепція «усталеної судової практики», оскільки схожим чином суди нижчих інстанцій застосовують позиції Верховного Суду.

Донедавна предметом гострих дискусій було питання визнання у якості джерела права в Україні рішень ЄСПЛ, які прийняті у справах відносно інших держав. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не розподіляє рішення за критерієм держави-відповідача, визнаючи джерелом права практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини [1]. Окрім того, весь масив рішень ЄСПЛ характеризується єдністю [11], зокрема, позиції, викладені у рішеннях проти однієї держави знаходять своє місце у рішеннях відносно іншої.

Враховуючи це, постає перша проблема застосування практики ЄСПЛ національними судами. Зокрема, що стосується рішень проти України, то їх правильне розуміння суддями не викликає труднощів через наявність офіційного українського перекладу. Чого не можна сказати про інші рішення, оскільки вони викладаються офіційними мовами – англійською та французькою. Як зазначає вищезгаданий Закон, у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом [1]. Внаслідок наявності мовного бар'єру судді часто не мають змоги ознайомитися з рішенням та правильно зрозуміти його. Окрім того, у разі посилання сторони у судовому процесі на такі рішення судді, як правило, відмовляються брати їх до уваги, обґрунтовуючи це відсутністю перекладу [8, с.234].

Ми вважаємо, що дана проблема повинна вирішуватися шляхом заохочення суддів до вивчення іноземних, а саме англійської та французької, мов професійного спрямування. Доречним також буде використання у процесі навчання оригінальних текстів судових рішень Страсбурзького суду. Окрім того, ми погоджуємося з позицією О. Гаврилюка стосовно створення єдиної бази даних, в якій би було зосереджено наявні українські переклади практики ЄСПЛ [8, с. 237].

Для релевантного застосування практики ЄСПЛ необхідно розуміти певні особливості як рішень Суду, так і європейського механізму захисту прав людини загалом. Важливим є вміння розрізняти правові позиції (*ratio decidendi*) та інші обставини (*obiter dictum*), оскільки саме перші мають значення для правозастосування. Зокрема, неодноразовими є випадки обґрунтування мотивів судді посиланням на обставини справи або ж аргументи сторін під час провадження в ЄСПЛ, які, звісно, не можна вважати правовою позицією [8, с. 235].

Як зазначає О.В. Сердюк, прецедентність рішення є обмеженою предметом судового розгляду, тобто необхідно враховувати, що рішення у деяких справах обумовлені їх специфічними обставинами, особливостями суб'єктів конкретних відносин [12, с. 23–24]. Зрозуміло, що застосування позицій, висловлених у таких рішеннях є значно обмеженим. Використання цитат, доводів ЄСПЛ повинне відображати контекст висновку, до якого він дійшов на основі тих чи інших обставин справи або ж застосованої норми Конвенції [11]. Окрім того, використання окремих позицій може відрізнятися залежно від правової системи держави-відповідача або ж інших національних особливостей, що також необхідно враховувати національним судам. На

думку П. Пушкарка та Р. Бабанли, застосування практики ЄСПЛ повинне ґрунтуватися на трьох аспектах: схожість фактів, скарг або юридичних висновків. Причому наголошується на тому, що в даному випадку не вимагається абсолютна ідентичність, достатньо відсутності в порівнюваних справах юридичних або фактичних особливостей, які б зумовили можливу зміну правової позиції [11].

Поряд із наведеними вище «помилковими» посиланнями експерти виокремлюють, так звані, «маніпулятивні». Під останніми розуміється використання правових позицій Страсбурзького суду з перекручуванням його змісту та обставин для обґрунтування власної позиції судді. У таких випадках найчастіше має місце посилання на загальні принципи вироблені практикою ЄСПЛ [7, с. 21; 12, с. 22].

Близькою до вищезгаданої є проблема текстуального оформлення посилання на Конвенцію чи практику Суду у рішеннях національних судів. Зокрема, багато таких посилань мають формальний, декларативний характер. Так, 13,4 % рішень мають виклад правової позиції ЄСПЛ, однак не вказують в якому рішенні її було висловлено; приблизно 10 % згадують Конвенцію лише як джерело права для розгляду справи без викладу конкретних позицій; 20,2 % зазначають конкретну статтю Конвенції, однак не обґрунтовують її застосування в конкретній справі; 3,3 % згадують одне або кілька рішень, однак не виокремлюють будь-яких правових позицій та необхідності їх застосування у конкретній справі [7].

Наприклад, в одному з рішень Тернопільського міськрайонного суду посилання на практику ЄСПЛ було оформлено наступним способом: «Згідно з практикою ЄСПЛ відносно застосування підпункту «е» пункту 1 статті 5 Конвенції особа не може бути позбавлена свободи як «психічно хвора», якщо не дотримано трьох мінімальних умов: по-перше,...; по-друге,...; і по-третє, обґрунтованість тривалого тримання в психіатричній лікарні залежить від стійкості відповідного захворювання» [5]. Отже, хоча правова позиція Страсбурзького суду і використана під час прийняття рішення у справі, однак відсутнє посилання на її джерело.

Як зазначає О.В. Сердюк, дана проблема може бути наслідком прагнення судді застосовувати норми Конвенції відповідно до сучасних тенденцій або ж простим виконанням вимог вищих судів про необхідність застосування європейського права прав людини [12, с. 19].

Близькою до «формальності» та «декларативності» є проблема «шаблонності» посилань на практику ЄСПЛ. Так, більшість із посилань є стандартними шаблонами, які виробляються в практиці судів вищих інстанцій або ж «вироблені в межах округів стихійно чи є продуктом «методичного керівництва апеляційного суду» [7, с. 18].

Для прикладу, в одному з рішень Господарського суду Івано-Франківської області зазначається, що «Суд враховує те, що держава не може вважатися відповідальною за відсутність коштів у приватного підприємства та її відповідальність поширюється тільки на дії державних органів у рамках виконавчого провадження (ухвала ЄСПЛ щодо прийнятності в справі

«Шестаков проти Росії» (Shestakov v. Russia), заява № 48757/99, від 18.06.2002)» [3]. Однак згадане речення є ідентичним положенню, постанови Верховного суду від 24.11.2020 у справі № 910/22855/17 [2].

Серед проблемних аспектів експерти також виділяють сплутування практики ЄСПЛ із практикою Суду Європейського Союзу; шифрування, перекручування назв рішень до того стану, коли їх неможливо ідентифікувати тощо [7, с. 18]. Прикладом може слугувати наступне положення одного з рішень національних судів: «Відповідно до ст. 41 Конституції та рішення ЄСПЛ «ОСОБА_4 проти України» (Заява № 35041/05) від 21.12.2010 року право приватної власності є непорушним» [6]. Варто зауважити, що наступні абзаци згаданого рішення також містять посилання на практику ЄСПЛ, однак у них зазначається прізвище заявника. З огляду на це є підстави вважати, що вищенаведений приклад є також «шаблонним» посиланням.

Для запобігання згаданих недоліків від суддів вимагається наявність глибоких та ґрунтовних знань у сфері європейського права стосовно прав людини.

Потребує дослідження також питання необхідності застосування рішень ЄСПЛ у тому чи іншому випадку. Як зазначає Т. Павлюковець, обґрунтування кожного аргументу з погляду ЄСПЛ не є необхідним [9]. Так, на думку науковців, застосування згаданої практики в деяких випадках є необхідним, зокрема, у разі наявності «прогалин» у національному регулюванні прав людини, які можуть бути вирішені шляхом посилання на Конвенцію чи її тлумачення судом. Необхідним є звернення до практики також для кращого розуміння окремих положень національного законодавства, якими воно було доповнене на підставі рішень ЄСПЛ. Варто зазначити посилання на окремі позиції і в разі застосування загальних принципів, розроблених Судом на основі Конвенції, які не мають повноцінного регулювання на національному рівні [8, с. 235].

За оцінкою експертів 65 % рішень, які не мають посилання на практику Страсбурзького суду не потребують здійснення таких посилань, у 14 % здійснення таких посилань є можливим, однак його характер був би, швидше, декларативним [7, с. 15].

Доречно також зазначити про те, що рішення національних судів не повинні переобтяжуватися практикою ЄСПЛ. Зокрема, посилання має бути не лише сумісним зі справою, а й доречним. Помилковими є посилання суддів на багато однотипних справ, які містять одну й ту ж правову позицію [12, с. 21–22].

Так, в одному з рішень Івано-Франківського апеляційного суду було зазначено, «у рішеннях від 12 жовтня 2006 року в справі «Двойних проти України» (пункт 80), від 10 грудня 2009 року в справі «Гімайдуліна й інших проти України» (пункти 34–36), від 23 січня 2014 року в справі «East/West Alliance Limited» проти України», від 26 лютого 2015 року в справі «Баришевський проти України» (пункт 95) зазначено, що...» [4]. Такі посилання не сприяють детальнішій аргументації позиції національного судді, натомість рішення суду стає більш громіздким, а його зміст складнішим для розуміння.

Загалом варто зазначити, що не всі рішення ЄСПЛ містять ключові правові позиції, оскільки під час ух-

валення більшості з них Суд посилається на попередню практику. Слід приділяти особливу увагу, так званім, провідним (ключовим) рішенням. Саме в них вперше закріплюється позиція, яка має характер прецеденту й саме вони мають бути орієнтирами для національних судів [10]. Окрім того, необхідно зауважити, що рішення Великої Палати, найчастіше, мають більший авторитет, оскільки в них містяться позиції відносно виключних правових проблем. Також варто звертати увагу на розподіл голосів під час прийняття рішення, оскільки єдність суддів ЄСПЛ з певного питання свідчить про сталість та авторитетність певної правової позиції.

На нашу думку, вищезгадані проблеми є наслідком недостатньої обізнаності суддів національних судів з особливостями європейського механізму захисту прав людини. Зокрема, необхідним є набуття як теоретичних знань з приводу механізму регулювання, з притаманними йому ознаками прецеденту, так і практичних навичок правильного застосування практики ЄСПЛ.

Проведення спеціалізованих тренінгів для суддів показало змішані результати: з одного боку – збільшується кількість посилань на практику ЄСПЛ серед суддів, які пройшли навчання, з іншого – значна кількість таких посилань залишаються «формальними», «шаблонними», «маніпулятивними» тощо [7, с. 20].

ВИСНОВКИ

Вважаємо, що задля забезпечення релевантного застосування суддями правових позицій ЄСПЛ необхідно створити умови для набуття ними ґрунтовних знань та практичних навичок зі згаданої теми. Зокрема, доречним є включення нового блоку до Порядку проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді. Ним має бути передбачено вивчення особливостей європейського механізму захисту прав людини, а також теоретичних та практичних аспектів застосування практики ЄСПЛ у національному судочинстві. Отже, буде створено підґрунтя для наповнення у майбутньому судів кваліфікованими кадрами, які зможуть більш ефективно використовувати у своїй діяльності правові позиції Страсбурзького суду.

Серед суддів які на цей момент здійснюють правосуддя необхідно й надалі поширювати інформацію стосовно правових позицій, змісту різноманітних рішень ЄСПЛ, особливостей їх застосування шляхом проведення тренінгів, лекцій, семінарів.

Отже, незважаючи на збільшення кількості посилань у рішеннях національних судів на практику ЄСПЛ, питання їх якості залишається невирішеним. Це зумовлює необхідність подальшого моніторингу та аналізу ситуації з метою вжиття заходів для підвищення ефективності судочинства в Україні.

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: За ЄСПЛ окон України від 23.02.2006 № 3477–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477–15#top>
2. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного суду від 24.11.2020 у справі № 910/22855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93229266>
3. Рішення Господарського суду Івано-Франківської області від 30.12.2020 у справі № 909/838/20. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93960138>

4. Рішення Івано-Франківського апеляційного суду від 14.07.2020 року в справі № 349/1795/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90384262>

5. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 28.02.2019 у справі № 607/5026/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80206256>

6. Рішення Приморського районного суду міста Одеси від 11.10.2018 у справі № 522/8591/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77513292>

7. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини. Інститут прикладних гуманітарних досліджень. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf>

8. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.

9. Завгородній В.А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15(1). С. 19–22.

10. Павлюковець Т. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi>

11. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не) релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/700941/>

12. Сердюк О.В. Практика Європейського суду з прав людини в Українських судах: прикладні аспекти. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11880/1/Serdyk.pdf>

References

1. On use and application of practice of European Court of Human Rights: the Law of Ukraine from 23 Feb. 2006 № 3477–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076–17/conv#n304> (in Ukrainian).
2. Case from 24 Nov. 2020 № 910/22855/17 (Supreme Court of Ukraine). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93229266> (in Ukrainian).
3. Case from 30 Dec. 2020 № 909/838/20 (Commercial Court of Ivano-Frankivsk region). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93960138> (in Ukrainian).
4. Case from 14 Jul. 2020 № 349/1795/19 (Ivano-Frankivsk Court of Appeal). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90384262> (in Ukrainian).
5. Case from 28 Feb. 2019 № 607/5026/19 (Ternopil District Court). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80206256> (in Ukrainian).
6. Case from 11 Oct. 2018 № 522/8591/17 (Primorsky District Court of Odessa City). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77513292> (in Ukrainian).
7. Analytical report on the results of monitoring court decisions on the application in Ukraine of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf> (in Ukrainian).
8. Havrilyuk O. Problematic issues of application of the case law of the European Court of Human Rights by national courts. *Business, economy and law*. 2018. № 4. pp. 231–238. (in Ukrainian).
9. Zavorodnii V.A. The legal nature of the decisions of the European Court of Human Rights. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*. 2015. № 15(1). pp. 19–22. (in Ukrainian).

10. Pavliukovets T. The role and place of ECHR decisions in the Ukrainian judicial system. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi> (in Ukrainian).

11. Pushkar P., Babanly R. On the question of (in) relevant application of the case law of the European Court of Human

Rights: practical advices. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/700941/> (in Ukrainian).

12. Serdiuk O.V. The case law of the European Court of Human Rights in Ukrainian courts: practical aspects. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11880/1/Serdyk.pdf> (in Ukrainian).